

УДК 821.12 – 32.09 + 398.8 (= 161.2)

Хмель Віра

АПОЛОГІЯ ФРИВОЛЬНОГО В “ДЕКАМЕРОНІ” БОКАЧЧО ТА СОРОМІЦЬКІЙ ЛІРИЦІ УКРАЇНЦІВ

Стаття присвячена семантико-компаративному аналізу еротичних новел з “Декамерону” Дж. Боккаччо та українських текстів сороміцької лірики. У ній порушується проблема апології фривольних текстів як матеріалу наукових спостережень.

Ключові слова: декамеронівські новели, українська сороміцька лірика, літературний і фольклорний жанри, спільне, відмінне, рецепція, апологія, цінність.

Статья посвящена семантико-компаративному анализу эротических новелл из “Декамерона” Дж. Боккаччо и украинских текстов срамной лирики. В ней затрагивается проблема апологии фривольных текстов как материала научных наблюдений.

Ключевые слова: декамероновские новеллы, украинская срамная лирика, литературный и фольклорный жанры, общее, отличное, рецепция, апология, ценность.

The article deals with the semantic-comparativ analysys of erotic novels from “Decameron” by Boccaccio and Ukrainian texts of frivolous lyrics. It touches upon the problem of apology of frivolous texts as the material for scientific observation.

Key words: decameron stories, Ukrainian bawdy lyrics, folklore and literary genres, sharing, excellent, reception, apology, value.

Особа-творець, як і особа-носій національної культури, є носіями цінностей тієї епохи, яку вони проживають, почасти тих *цінностей*, які певними засобами вживлені у конкретних літературних або фольклорних зразках. Як філософська категорія цінність має бінарну природу – позитивної чи негативної оцінки суспільного явища. На певному етапі людського буття вона виконує аксіологічну роль, набуває життєвого сенсу, може прийматися або заперечуватись

більшістю чи меншістю. Але є й такі ціннісні орієнтири, що в усі часи викликали контрверсійне ставлення з боку людської спільноти. Саме такими є твори словесності – декамеронівські новели фривольного змісту Дж. Боккаччо та українські сороміцькі пісні.

На перший погляд це аж надто віддалені і часом, і територіально, і... жанрово об'єкти для дослідження. Чи ж можна знайти щось спільне у різножанрових зразках?.. Саме з'ясування сутності об'єктивації і рецепції фривольного у спільнотах та відмінностях, а також його апологізація є метою статті.

Чотирнадцяте століття в Італії належало ще добі Середньовіччя, центральне місце якої займав Бог. Дж. Боккаччо Богові протиставляє людину з її одвічними прагненнями повноти життя та гармонії духу і плоті. Поява твору, у якому містились непристойні новели, підірвала усталені моральні норми¹ середньовічної епохи. Не викликає подиву факт прийняття такого твору в національну італійську літературу через сто літ після його появи з позитивною “проторенесансною” оцінкою. Але ще й до сьогодні окремі новели еротичного змісту викликають неоднозначну оцінку, а почасти й зовсім заперечуються. Аналогічне можна стверджувати й про українську сороміцьку лірику. Як складова українського фольклору сороміцькі пісні виникали на певних етапах людського життя, функціонували в календарних і родинних обрядах та поза ними. Однак переважна більшість етнографів вважали за краще не записувати подібних текстів, а як і записували (М. Максимович, З. Доленго-Ходаковський, С. Лукашевич, Т. Шевченко, М. Гоголь, І. Франко), то не друкували. Вагомий внесок у збереженні й дослідженні жанру здійснив Володимир Гнатюк. Етнограф і фольклорист із солідним багажем наукових праць, він власноручно і з допомогою респондентів записав велику кількість сороміцького пісенного фольклору. Із двадцяти томів різножанрового матеріалу² два складає фольклор сороміцький, відверто еротичного, а то й, за оцінкою німецьких стражів закону, “грубо порнографічного”³ характеру. Сам науковець позитивно оцінює власний науковий інтерес. У Заяві до королівського суду в Берліні⁴ В. Гнатюк мотивує, що подібні жанри існують в усіх народів, які стоять на різних ступенях культури, і мають певну вартість для науки.

Еротичні новели “Декамерону” Дж. Боккаччо, як і тексти української сороміцької лірики, постійно були у зоні суперечностей. В оцінці їх естетики і етичного спрямування, сфери побутування і

лексичних особливостей вони програвали соліднішим жанрам чи творам. Як стверджує М. Сулима – автор передмов до першого вітчизняного видання⁵ сороміцьких пісень, – “те, що співалося народом, від народу ж і приховувалося”.⁶

У будь-якій культурі кожної епохи любов і пристрасть займає одне з головних місць. Переконливими аргументами можуть бути поважні й загальновідомі пам’ятки, як-от Біблія, а також жанри фольклору та літератури. Сила еротичних почуттів у контексті соціальних взаємин сформувала конкретні поняття любові. Як відомо, епоха Середньовіччя з теоцентричною філософією сповідувала любов до ближнього, братську любов до людей, пристрасну – до Бога. Така любов називається любов’ю “агапе”, вона носить переважно духовний характер. У цей час формується інше поняття любові – “аморе”, яку прославили у поезії трубадури й мінезінгери. Куртуазна любов (аморе) збереглась у романах про Трістана й Ізольду, Елоїзу й Абеляра, Парсифаль. Її сутністю були приховані взаємини коханців, їх вірність одне одному. Існувало й поняття “еротичної” любові, але воно мало духовне начало також. Еротичну любов стверджували гуманісти Відродження. Одним із них був Дж. Боккаччо. У його відомому “Декамероні” любов осмислюється як природне людське почуття у духовних, фізичних і тілесних проявах. Поєднана із соціальними й моральними нормами вона проявляє різну силу.

В одній з новел йдеться про високого, вродливого юнака на ім’я Галезо, якого прозвали Кімоном, (що означає “баран”). На відміну від своїх братів він вдався трохи недоумкуватим.⁷ Через те зажурений батько віддає його на село, де він зустрічається з прекрасною Іфігенією, яка притягує його своєю вродою та жіночими звабами: “Почав Кімон усі її принади поодинці перебирати: “волосся,...ніс і губи, шию й плечі, а надто приваблювали його перса, ще не зовсім викруглені” [ДV.1, 298]. Глибинна свідомість юнака віднайшла відомий об’єкт для порівняння: “чи то часом не богиня яка” [ДV.1, 298]. Його вразила врода Іфігенії “амуровою стрілою”, активізувала бажання досягти її. Під впливом любові з недоумкуватого Кімона стає розумний, вправний, вмілий у всякій справі, шляхетний юнак. Звдяки власним зусиллям він зазнає особистісного переродження. А подолавши ряд випробувань,⁸ досягає своєї мети – Іфігенії. Духовна метаморфоза Кімона частково збігається із сутністю духовної любові.

Дуже часто сила тілесного потягу, що базується ще й на обопільному духовному зацікавленні, переростає в любов “аморе”. Подібні взаємини спостерігаються між представниками шляхетних родів. Маючи гарну дружину, молодий шляхтич Річхардо закохується в неаполітанку Кателлу [див. Д Ш. 6]. Щоб привернути її увагу, викликати ревності, Річхардо влаштовує бої й турніри. Ціною обману йому вдається заманити красуню в лазню і справно “виорати грядочку” чужій, але жаданій жінці. По-шляхетному Річхардо сприймає докір і обурення бажаної дами, чим висловлює прагнення довічного Кателлиного панування над ним [див.: Д Ш. 6, 189]. Новела передає розвиток почуттів: від духовних – до тілесних, коли обоє закохані “спізнали остаточну мету кохання”.

Але в більшості еротичних новел “Декамерона” переважають теми тілесних насолод. Проста монашка і шляхетна королева перед силою еросу абсолютно рівні. Автор уводить їх в різні пікантні ситуації так, що високочинство приземлюється, простацтво вивисується.

Середньовічна епоха стверджувала християнську любов до Бога, неприйняття тілесної пристрасті й сексу. Безшлюбність і незайманість підносились як християнсько-моральні ідеали. Боккаччо ж відділяє людину від Бога, по-новаторському зображає служителів християнської віри – ченців, монахинь, абатів, навіть новонавернених. Тілесні стосунки є основним ферментом і українських сороміцьких пісень. “Здорового та міцносилоного ченчика”, якого “не брали ні пости, ні молитви” здолала плотська хіть [див. Д І. 6, 60]. Віддаючись бажанню, чернець оскверняє не лише свій сан, але й святиню – келію, – з якою органічно пов’язаний через власну обітницю служити Богові й дотримуватись целібату. Енергія еросу вводить у гріх не лише ченця, а й настоятеля, котрого зваблює можливість статевого задоволення, і він стає спільником хитрого монаха. Автор вдало використовує дієслово “підлягати”, яке концентрує в собі зміст морального відступництва (гріха): “Ви досі не наставляли мене, що монахи мусять підлягати не тільки постам і чуванням, а й жінкам” [Д І. 6, 62]. Подібну ситуацію передає текст української пісні: “Сидить чернець на черниці./ Прийшов к єму хлопчець./ Що ти робиш, отче?/ Спасаяся, хлопче.”⁹ Синонімічне до “рятуватися” дієслово “спасаяся” є кодом до оберненого сприйняття всього тексту, який і презентує сцену порушення моральних засад, культивованих християнською мораллю.

Ледачий і розпусний шахрай Берто делла Масса постригся в ценці-мінорити, ставши отцем Альберто [ДІV. 2, 251]. Надалі сповідуючи дві моралі – грішника і праведника – зажив авторитету і слави “святого отця”. Але спокуса статевого задоволення руйнує його світ. Зустріч із красивою “безголовою” монною Лізеттою на сповіді спокусила отця звідати її сексуальних радощів: [див. ДІV. 2, 252]. Удаючись до містичної вигадки про сексуальне бажання архангела Гавриїла, отець досягає власної мети, але згодом втрачає легко здобуте становище священника: ерос зіграв деструктивну роль.

“Чернець бабу повалив на льоду: // “Давай, бабо, коляду”. // Баба ся в чернця просить, // Баба животиною підносить [129, №259]. Як і отець Альберто, український чернець виявляє у текстовій ситуації поведінку чоловіка-агресора. Жіночим вдоволенням сповнена друга частина пісні: *“Слава ж тобі, чернче, / Твоїй благостині, / Що ти порадив / Моїй животині”*. Парадоксально, але духовна особа в українських криптадіях є притягальною для простолюду (принаймні на вербальному рівні): *“Пронав баран і ягниця, / А я стала молодиця / В гаю зелененькім / З попом молоденькім.”*¹⁰ Винуватцем дівочого гріха є той, хто культивує збереження дівочої цноти до шлюбу. Якщо вказана пісня має моралізаторський аспект (у цьому переконує подальше розгортання тексту), то ряд соромицьких пісень містять природний інтерес до прихованого статевого життя священників: *“Ой казали, попи не.....! / А де ж у їх діти беруться? / Чи з соломи? / Чи з полови? / Чи з яшиного куля? / Чи з попового гудля?” [159, №96].* Сільське середовище, привнесене Дж. Боккаччо, доповнює світ еротичних утіх духовних осіб. Ті ж самі бажання вдовольнити статево хіть, інтриги, фантазії, пікантні сцени, а то й втрата... сану. Скажімо, тілесні вдоволення пароха з монною Белькольоре мають ціну його киреї [див. ДVІІІ.2].

Вроджені сексуальні потяги (З. Фройд) керують поведінкою і жінки-черниці. Садівник Мазетто, міцний тілом, енергійний, вродливий юнак, наймається в жіночий монастир, чим порушує усталений порядок священної установи. Його чоловічою принадою спокушаються не лише черниці, а й сама абатиса. Еротико-сексуальний потяг спонукає її до активних, хоч і заборонених, дій: *“...повела його до себе в покої і тримала там кілька день, тим гріхом не раз та й не два усолоджуючись, що інших, бувало, за нього картала” [Д ІІІ.1,172].*

Інтерпретуючи Лоуренсового “Коханця Леді Чатерлей”, Кейт Мілет констатує, що взаємини між статями – це питання, хто панує,

а кому коритись.¹¹ Продовжуючи думку рядками вищезгаданого твору, авторка стверджує, що “бажання спалахувало в чоловіка, а жінка відповідала на нього. В Італії так тривало дуже довго”.¹² Дж. Боккаччо представляє дещо іншу жінку – ініціативну, винахідливу, таку, що вміє любити свого чоловіка й мати коханця водночас без ущербу власним чеснотам, жінку феміністичного стибу. Такою жінкою є лікариха [див. Д Х. 10].¹³ За твердженням Я. Буркхардта, у період Відродження урівнюються права чоловіка і жінки. Жінка займає активну, особистісну позицію: вона впевнена в собі, вміє себе захистити, може сама розпоряджатись своїм життям.¹⁴ Мадонна Філіппа [див. Д VI.7] не боїться оприлюднення тілесно-інтимних стосунків з чоловіками. Пані шляхетна, прекрасно володіє мистецтвом слова, вона заводить собі на втіху “родовитого й хорошого кавалера”. Впіймана чоловіком на гарячому, жінка сміливо заявляє про свій гріх у суді. Проте зрадницею себе не визнає, мотивуючи тим, що ні разу не відмовила чоловікові у його подружньому домаганні: “Якщо він завжди брав із мене все, що йому було потрібно й люблю, то що я мала робити з лишками: собакам викидати, чи що? Чи не краще ж оддати їх шляхетному чоловікові, що любить мене як душу, ніж мають вони гинути намарно” [Д VI. 7,368]. Філіппа звинувачує і законодавців, які не врахували думки жінки при створенні закону для неї. У такий спосіб вона не лише виправдовує себе, але й домагається скасування нелюдського закону для невірних жінок. Серед репертуару сороміцьких пісень аналогічних не трапляється, за винятком запису З. Доленго-Ходаковського.¹⁵

Жінка “...повинна оберегати честь свою і цноту паче життя свого і хоронитись од усякої скверни, хоч і нелегко буває, задля слабості нашої, повністю уникати всіх спокус; але, на мою думку, та, котра грішить заради грошей, заслуговує на спалення, а котра з любові (ми ж усі знаємо її велику силу), тій можна і простити, як і не надто суворо судити...” [Д VIII.1, 435-436]. Такою сентенцією починається оповідка про любовні почуття Гульфарда до жінки багатого купця, які девальвуються через умову купчихи: заплатити двісті золотих за тілесну насолоду з нею. Але оплачене кохання номінується послугою. Воно прийнятне в середовищі повій і сутенерів, що не вміщається в рамках традиційної суспільної моралі. Очевидно, через те й втрачає інтерес до корисливої дами Гульфард.

Мотив компенсації за тілесні насолоди трапляється і в українських криптадіях: “*Ой поїхав мій миленький аж до Голамуцу,/ Купив мені*

спідниченьку, та на мене куцу. // Купив мені спідниченьку, червону за паску, / Забула-м запитати, за якую ласку. // Ой, за тоє, моя мила, за тоє, за тоє / Не одну-сьмо нічку спали обоє, обоє [189, Б]. Своєрідним обертоном, через ствердження неприйнятної поведінки, в жартівливо-іронічній формі заперечуються дошлюбні статеві взаємини.

Спектр забороненої любові особливо широкий як в українців, так і в італійців. Їй часто сприяють ще й конкретні життєві обставини. Використовуючи статус кумівства як ближчу спорідненість з кумою у порівнянні з чоловіком (“хто рідніший вашому синові – я, що його в хрест увів, чи ваш муж, що сплотив його?”), кум-чернець, брат Рінальдо чинить перелюб з кумою у її подружньому ложі під приводом замовляння глистів [див. Д VII.3, 395]. Чоловіча природа й енергія лібідо виправдовують його плотські утіхи з чужою жінкою. В українській традиції статус кумівства має певні зобов’язання й заборони. Основною заборороною є неможливість шлюбу (апріорно можна продовжити –...і дошлюбних взаємин!) між кумами. Але загальновідомим стало прислів’я, генетично пов’язане з кумуванням: “*що то за кума, що під кумом не була?..*” А на Хмельниччині й до сьогодні популярними є сороміцькі рядки прагматичного спрямування: “*Дай, кумо, дай, кумо, / Хіба тобі шкода. / За це тобі восени / Виорю города.*”

По-різному укладені тексти українських криптадій з еротичними взаєминами кумів: “*Ой то гай-дубина / Там сіножать кумина. // Треба куми просити, / Щоб дала косити. // Коси, кумцю, кілька хоч, / Тільки трави не толоч. // Моя трава густая – / Твоя коса тупая [17, №44].*” Натяк на тупу “косу” вочевидь є жартівливим докором-спонуванням до еротичної забави. У тексті фігурують основні “фрейдиські” символи, які використовуються психоаналітиками для тлумачення подібних еротичних ситуацій: “коса тупая” та “трава густая” як чоловічий та жіночий первні.

Залицання кума до куми, втілені в сороміцьких піснях, передаються за допомогою різної символіки: “*...уночі – будем товкти на печі*” [15, №35], кум “*просить в куми яндоли*” [59, № 65], “*А кум куму полюбив, по садочку поводить*” [104, № 154].

Справжнім шедевром у морально-етичному та художньому плані є новела про Катерину і солов’я, в якій “іще збережена інерція народної пісні” (Р. Хлодовський). Оповідка представляє еротичні взаємини доньки шляхтича Катерини і панича Джанні [див. Д V. 4]. Щоб вдовольнитися любовно-тілесними втіхами з коханцем, вина-

хідлива дівчина виявляє бажання спати на балконі, мотивуючи своє бажання чарівним співом солов'я. Її батько мессер Ліціо перевіряє вранці, наскільки соловей приспав доньку, проте йому відкрилась несподівана картина: “Катерина правою рукою [обнімала – В.Х.] Річхардо за шию, а лівою схопила за грішне тіло...” [Д V. 4, 317], за того самого “солов'я”, що обіцяла слухати вночі. Апелюючи до здорового глузду, мессер Ліціо розв'язав ситуацію на користь молодих, узаконив їх взаємини. Практичність Катерининою батька, пікантність еротичних взаємин доньки не применшує художності новели, а підсилює її пісенну інерційність. В українській народнопісенній ліриці соловей має полісемантичну символіку: асоціюється з молодістю, веселощами, дівочими забавами (М. Костомаров). Уособлений в образ солов'я фалос коханця виявляє глибоко естетичну рецепцію. Одночасно апелюючи до відчуттів (“зміслив” – І. Франко) зору, дотику і слуху, “соловей” спонукає реципієнта сукупно переживати гармонію солов'їної ночі, розбурханих почуттів і коїтусу (у новелі – “ганяти солов'я”). *Соловію, соловію, гречку сію, соловію, в'яжу, // Соловію мій маленький, з ким я спати ляжу? [210]*. Наведені рядки гуцульської коломийки за фольклорною семантикою солов'я і гречки (“гречку сію”) мотивують бажану еротичну ситуацію, прагнення тілесних забав також.

Не можна не згадати й гетеросексуальних стосунків, які порушує новела про П'єтро ді Вінчоло, його жінку і молодого коханця, котрому вночі доводилось і чоловікувати, і жінкувати водночас [див. Д V.10]. Серед сороміцької лірики подібних текстів не траплялось. Априорно можна припустити несумісність такої поведінки з традиційною мораллю українців.

Типологічна подібність “декамеронівських” оповідок і текстів сороміцької лірики зумовлена семантико-подієвими відповідностями, об'єктивованими в конкретних образах і епізодах; в рефлексіях та поведінці персонажів. Вагомим аргументом є притягальна сила еросу, яка мало чим відрізняється в українця й італійця. Реалізована партнерами еротична енергія виявляє антиномічну силу. Творча, вона представляє сублімовану енергію, що переростає в романтичні взаємини, сприяє переродженню особистості (новела про Кімона); виявляє обоюсторонню насолоду в еротичному єднанні, спонукає до духовності й оздоровлення моралі.

Руйнівна сила активізується тоді, коли еротична пристрасть поєднується із дисгармонійними почуттями. Не підвищує святості

заборонена релігійними догматами активна реалізація сексуально-еротичної енергії служителями релігії, натомість сприяє роздвоєнню їх моралі, що номінується гріхом. Для подружжя надмірна еротичність одного з партнерів виявляється руйнівною також, однак поєднана з моральною роздвоєністю сприяє збереженню сім’ї, що є абсолютною константою для італійців, темою здорового гумору (який базується, однак, на життєвих реаліях!), для українців. Узагальненою буде думка про абсолютну співмірність еротико-сексуальної енергії, яку представляють літературний і фольклорний жанри.

В морально-етичному питанні новели Дж. Боккаччо та українські криптадії можна розглядати як позитивне явище, посередництвом якого виробляється рецептивна позиція на прийняття/неприйняття ситуативної поведінки, яку презентують тексти, само собою запаречується вживання обценної лексики, асоціативної з сексуальною агресивністю.

Використання фривольних текстів у наукових цілях сприяє усуненню ярлика “аморальності.” Натомість визначає їх практичне використання як засіб аргументації певного теоретичного висновку. Як стверджував ще В. Гнатюк, чим вища культура народу, тим звироднілішим є його статеве життя. Натомість сексуальне життя малокультурної людини наближене до природи.¹⁶ То ж виходить, що життя італійця в культурному плані в порівнянні з українцем є до певної міри високим.

Література:

1. Див. Хлодовський Р. Про життя Дж.Боккаччо, про його творчість та про те, як зроблений “Декамерон” // Дж. Боккаччо. Декамерон / Перекл. з італ. – К.: Дніпро, 1970.
2. Див. Заява В.Гнатюка до королівського суду в Берліні від 4.06.1913. // ЗНТШ. – Львів. – Ф.309. – Оп.1.опр.2289. – арк.441.
3. Те саме джерело.
4. Див. джерело 5.
5. На першому році ХХІ століття вперше побачили світ збірки українського сороміцького фольклору “Бандурка” за редакцією М.Сулими та “Українські сороміцькі пісні” М. Красикова.
6. Бандурка. Українські сороміцькі пісні / Упоряд. передм. М.Сулими. – К.: Дніпро, 2001. – С. 5.
7. Див. Боккаччо Дж. Декамерон / Перекл. з італ. Дж. Боккаччо.- К.: Дніпро,1985. – С.297. Надалі посилання на те саме видання, у

тесті вказуватиметься день, порядковий номер новели вказаного дня і сторінка.

8. За композиційними особливостями новела нагадує героїко-фантастичну казку: головний персонаж Кімон з недоумка/дурника перетворюється на наймудрішого і вмілого в усякій справі юнака. (Різниця лиш у тому, що Кімон не використовує чарівних сил, а працею досягає позитивних результатів.) Щоб здобути наречену, Кімон вирушає в дорогу, де зазнає всіляких пригод. У поєдинках з Пасімундом перемагає, повертається додому з нареченою і живе щасливо.

9. Бандурка. Українські сороміцькі пісні / Упоряд. і автор передм. М.Сулима. – К.: Дніпро, 2001. – С.66. № 5. Надалі посилання на ту саму збірку, вказуватимуться лише сторінка і порядковий номер тексту на сторінці.

10. Колесса Ф. Улюблені пісні І.Франка. – К.: Мистецтво, 1966. – С.39, №22.

11. Мілет, Кейт. Сексуальна політика / Переклад з англ. – К.: Основи, 1998. – С.439.

12. Там само.

13. Вдосталь матеріально забезпечена чоловіком, вона мерзне “бідолаха, бо вночі не міг маестро як слід її вкривати” через свою старість. “Розважна й одважна” жінка знаходить “собі підмогу”. Вона вміло рятує коханця від небезпеки так, щоб не втратити своєї честі. Власною мудрістю і вірністю, зігнорована власним чоловіком, мудра і стримана Жілетта [див. Д III.9] зуміла завоювати власну честь: одружений не з власної волі з нелюбою, граф без тям закохується і добровільно спізнає власну жінку.

14. Див. Буркхардт Я. Культура Італії в епоху Возрождения. – М.: Интрада, 2001. – С.303.

15. Див. Бандурка. Українські сороміцькі пісні. – К.: Дніпро, 2001.- С.5-28.

16. Думку В.Гнатюка використав у своїй статті “До початків Гнатюкових студій над українськими крипта діями” А.Вовчак. Див. Українська філологія: школи, постаті, проблеми. Збірник наукових праць Міжнародної конференції. – Львів: Світ, 1999. – С. 469.